УДК 811.163.41=161.2:821.163.41Кіш

О. К. Антонова
провідний спеціаліст Відділу міжнародного співробітництва
Київський національний університет імені Тараса Шевченка (Україна)

ПЕРЕКЛАДАЦЬКА РЕЦЕПЦІЯ ТВОРЧОСТІ ДАНИЛА КІША В УКРАЇНІ

Присвячено комплексній систематизації рецепції сербського письменника-постмодерніста Данила Кіша в Україні і, зокрема, перекладацькій рецепції. Окреслено основні напрями сприйняття творчості автора в українському літературному та науковому просторі, закцентована перекладацька хронологія, а також рецепція читачів.

Ключові слова: *Данило Кіш, рецепція, сербська література, переклад.*

Потужні глобалізаційні процеси, які охопили сучасний світ, стали характерною рисою сьогодення. Важливість перекладної література та якісного художнього перекладу важко переоцінити і, незважаючи на можливість користуватись англійською мовою як однією зі світових мов комунікації, читачі все ж віддають перевагу перекладним текстам художньої літератури.

Актуальність розвідки зумовлена відсутністю комплексної систематизації перекладацької рецепції відомого сербського письменика-постмодерніста Данила Кіша в Україні. За мету ми ставимо простежити хронологію появи прекладів українською мовою творів Данила Кіша і спробувати проаналізувати причини, передумови та наслідки їхньої появи в українському літературному й культурному просторі.

Важливість художнього перекладу не втрачає своїх позицій уже понад 2000 років від часу появи перших перекладних творів. Художній переклад є одним із найпродуктивніших засобів міжкультурної та міжлітературної комунікації, адже, з одного боку, художній переклад є відтворенням літературного твору засобами іншої мови зі збереженням його мистецької цінності, а з іншого – бездонним джерелом матеріалу для порівняльного вивчення літератур світу. Переклади стають містком, який по-

єднує між собою літератури й культури, відкриває безліч можливостей для ґрунтовного взаємозбагачення. Шляхом перекладу літератури комунікують одна з одною, доповнюють одна одну, і провідна роль у цьому процесі належить перекладачу. Від якості його роботи залежить, чи стане перекладний твір надбанням культури, що приймає його, чи ні. Фактично переклад є важливою частиною національно-літературного процесу, оскільки виступає посередником між літературами, без нього неможливо було б говорити про міжлітературний процес у всій його повноті. Важливим у процесі перекладу є також вибір оригіналу, який найчастіше обумовлений внутрішніми потребами літератури, яка приймає іншомовний твір, її здатністю повно засвоїти "іноземне" літературне явище, її можливістю в певний спосіб (інтеграційно чи диференційно) зреагувати на його художні особливості [Дюришин 1993, 129].

Однією з базових категорій порівняльного літературознавства є категорія рецепції, що є формою генетико-контактних зв'язків літератур. У центрі цього поняття – текст і його трансформація в неоригінальному середовищі. Рецепція, за визначенням В. Будного, "це синтетична форма генетично-контактних зв'язків, яка полягає у сприйманні ідей, мотивів, образів, сюжетів із творів інших письменників та літератур і їхньому творчому переосмисленні в національному письменстві чи творчості митця" [Будний 2008, 70]. Компаративістика, як і класичне літературознавство, трактують рецепію як невід'ємну частину комунікації, що спричинена літературним текстом. Досліджуючи природу взаємодії двох літератур, неможливо оминути дослідження характеру процесу рецепції однієї літератури іншою. Серед різних форм міжкультурної взаємодії, як от: наукова рецепція, творча рецепція, – нас цікавитиме передусім рецепція перекладацька, а саме – позатекстова комунікація двох літератур.

Постать Данила Кіша є знаковою не лише для сербської (а й югославської) літератури, він належить до загальноєвропейського контексту. Народився письменник у маленькому містечку Суботиця, що на кордоні з Угорщиною, у родині мадярського

єврея та чорногорки 1935 р. Саме рідна мова матері – сербська стала для Данила Кіша мовою його творчості. Після того, як батько майбутнього письменника був відправлений до Аушвіцу, його разом із родиною репатріювали на батьківщину матері – історичну столицю Чорногорії – місто Цетиньє, де він закінчив середню школу. Вищу освіту здобув на кафедрі загального літературознавства Філософського факультету Белградського університету. Життєвий шлях письменника був пов'язаний із Західною Європою, адже більше частину свого життя він прожив у Франції. Спочатку працював лектором сербохорватської мови в університетах Страсбургу та Бордо, а з 1979 р. постійно оселився у Парижі, де й закінчив свій життєвий шлях 1989 р.

Незважаючи на відносно невеликий обсяг, творчий доробок письменника потужно збагатив не лише сербську (в широкому сенсі югославську), а й світову літературу загалом. Свій перший роман "Псалом 44" ("Psalam 44") Данило Кіш написав ще у 1962 р.; згодом з'являється роман "Мансарда: сатирична поема" ("Mansarda: satična poema", 1962), потім виходять друком романи так званого "Сімейного циклу" ("Porodični ciklus"): "Сад, попіл" ("Bašta, pepeo", 1965), "Ранні скорботи" ("Rani jadi: za decu i osetljive" 1970), "Піщаний годинник" ("Peščanik" 1972). Найвідоміші твори Кіша "Гробниця для Бориса Давидовича: Сім глав однієї спільної повісті" ("Grobnica za Borisa Davidoviča: sedam poglavlja jedne zajedničke povesti") та "Енциклопедія мертвих" ("Enciklopedija mrtvih") побачили світ 1976 і 1983 р. Варто зазначити, що Данило Кіш належить до тих сербських письменників, твори якого перекладалися найчастіше. Його доробок вийшов у перекладах більш ніж на 40 мов світу [8]. Перше повне зібрання творів було видане ще за життя письменника, у 1983 р., одночасно – у Загребі й Белграді (тодішня Югославія).

Культурні взаємозв'язки сербів і чорногорців з українцями розвивалися хвилеподібно, зміцнюючись і послаблюючись залежно від конкретних історичних обставин [Айдачич 2005, 1]. У той же час літературні зв'язки між Україною та Сербією мають давню та плідну історію (окремим періодам і аспектам укра-

їнсько-сербських літературних контактів, у тому числі ролі перекладацького компоненту, присвячені наукові розвідки М. Гольберга, Ю. Гуця, І. Лучука, Д. Айдачича, Л. Попович та інших дослідників). У контексті нашого дослідження перекладацької рецепції Данила Кіша вважаємо необхідним зупинитись детальніше саме на новітній історії України, від часу здобуття незалежності (1991) дотепер. Після розпаду Югославії у 90-х рр. ХХ ст. у Сербії та Чорногорії державною мовою стала сербська, а в Хорватії – хорватська. Відтак, на зміну такому явищу, як югославська література, прийшли вже національні літератури – сербська та хорватська, відповідно.

Варто зауважити, що перекладами з сербохорватської мови українською ще за радянських часів займалися такі відомі письменники, як М. Рильський, Л. Первомайський, І. Ющук, Д. Павличко, Р. Лубківський та ін. Літератури країн соціалістичної Югославії досить активно перекладали, звісно, зважаючи на певне комуністичне цензурування. Перекладались у тому числі і знакові для сербської літератури автори, зокрема, класики сербської літератури (югославського періоду) – Бранислав Нушич, Десанка Максимович, Іво Андрич, Меша Селімович та ін.

У той час флагманом перекладної іноземної літератури і плацдармом нових імен для радянського читача був, звичайно, журнал "Всесвіт". Із появою незалежної України в авангарді опиняється нова генерація перекладачів і видавців. Саме вони стали формувати смаки незалежних українців та обирати для перекладів нові імена та твори, часто тих, кого раніше перекладати було не прийнято.

У 90-ті рр. ХХ ст. у Києві та Львові сформувалися два центри українсько-сербської перекладацької та видавничої співпраці. До київського осередку належать такі науковці та перекладачі, як Олена Дзюба-Погребняк, Оксана Микитенко, Надія Непорожня, Юрій Лисенко й інші знакові імена. Львівське коло перекладачів представлене постатями Івана Лучука, Ольги Рось, Наталії Чорпити, Алли Татаренко й іншими. Безперечно, існують свої особливості розвитку українсько-сербського пере-

кладу. На думку проф. Деяна Айдачича, "сербська література в українському культурному просторі репрезентована доволі великою кількістю авторів, проте не систематично. Особливу увагу старше покоління приділяло фольклору, Десанці Максимович та Іво Андричу, а нове – Мілораду Павичу" [Айдачич 2005, 31].

Коли ми говоримо про новітній етап розвитку сербсько-української перекладацької співпраці, то серед імен сучасних сербських письменників постать Данила Кіша представлена доволі часто. Першим перекладом Д.Кіша українською мовою став переклад роману "Мансарда: сатирична поема" ("Mansarda: satična poema", 1962), вдало зроблений Оленою Дзюбою-Погребняк (відомим літературознавцем, перекладачем, спеціалістом з історії сербської, хорватської, словенської літератур та міжслов'янських літературних зв'язків) і опублікований у журналі "Слов'янське віче – XXI ст." 1997 р., через 35 років після публіцації у тодішній Югославії. Переклад одного з найбільш знакових творів Кіша "Енциклопедія мертвих" ("Enciklopedija mrtvih", 1983) був виконаний у 1998 р. Аллою Татаренко. Вона також переклала вибрані новели зі збірки "Гробниця для Бориса Давидовича: сім глав однієї спільної повісті" ("Grobnica za Borisa Davidoviča: sedam poglavlja jedne zajedničke povesti"), зокрема – "Ніж із держаком з трояндового дерева" ("Nož sa drškom od ružinog drveta") і "Механічні леви" ("Mehanički lavovi"), що були опубліковані в інтернет-журналі "Ї" 1999 р.

Того ж року Юрій Лучук перекладає новелу "Homo poeticus, наперекір усьому" ("Homo poeticus, uprkos svemu", 1980) зі збірки "Homo poeticus"; Андрій Боднар переклав есе письменника "Цензура-автоцензура" ("Cenzura/autocenzura", 1985). Незакінчене оповідання "Борг" ("Dug") зі збірки "Лютня та шрами" ("Lauta i ožiljci", 1994) у перекладі Алли Татаренко опубліковане на порталі "Ї". Тож можемо вважати, що флагманом у популярізації творчості Данила Кіша в Україні є саме вона.

На порозі міленіуму, у 2000 р. видавництво "Класика" публікує повний переклад Алли Татаренко "Гробниця для Бориса Давидовича: сім глав однієї спільної повісті" ("Grobnica za Borisa

Davidoviča: sedam poglavlja jedne zajedničke povesti", 1976). А через вісім років після появи першого перекладу український читач отримав змогу знову насолодитись прозою Данила Кіша у повному об'ємі: Літературна агенція "Піраміда" видає трикнижжя оповідань Данила Кіша під назвою "Книга любові і смерті" накладом у 1000 примірників. У "Книзі" перевидаються "Енциклопедія мертвих" ("Enciklopedija mrtvih") і "Гробниця для Бориса Давидовича: Сім глав однієї спільної повісті" ("Grobnica za Borisa Davidoviča: sedam poglavlja jedne zajedničke povesti") і вперше публікується український переклад збірки "Лютня та шрами" ("Lauta i oživljci", 1994).

Цікаво, що інтерес до новелістики Данила Кіша у світі можна прослідкувати саме за появою перекладів книги "Лютня та шрами" до якої увійшли твори, які не були опубліковані за життя автора. В останні роки майже синхронно з'явилися переклади англійською мовою (у США), італійською, іспанською та болгарською мовами [9]. Характерно, що у цьому переліку знаходимо й український переклад.

2004 р. у збірнику "Антологія сербської постмодерної фантастики" публікується переклад новели "Легенда про сплячих" ("Legenda o spavačima", 1995) із книги "Енциклопедія мертвих" у перекладі Алли Татаренко.

Новели зі збірки "Ранні скорботи" ("Rani jadi: za decu i osetljive" 1970) в різний час з'являлися у перекладах відомої дослідниці творчості письменника Марини Гогулі. Журнал "Всесвіт" у 2011 р. на своїх сторінках опублікував переклад новели "Хлопчик і пес" ("Dečak i pas"), пізніше цього ж року переклад ще однієї новели Данила Кіша "Замок, освітлений сонцем" ("Zamak osvetljen suncem") публікується в особистому блозі перекладачки, а у 2012 р. інтернет-проект "Бібліотека сербської культури "Projekat Rastko" оприлюднює переклад новели "Серенада для Анни" ("Serenada za Anu"). Варто зауважити, що функціонування глобального інтернет-простору дозволяє практично в режимі реального часу з'являтись перекладам абсолютно різного ґатунку та характеру.

У 2016 р. виходить друком "Хрестоматія сербської літератури XX ст." (упорядники Деян Айдачич та Алла Татаренко), до якої було включене оповідання "Механічні леви" зі збірки "Гробниця для Бориса Давидовича".

"Данило Кіш – письменник, у якого є не лише перекладачі, а й читачі. І він постійно знаходить нових у прийдешніх поколіннях. Саме тому необхідно, щоб твори Данила Кіша були у постійному доступі" – наголосив головний редактор сербського видавництва "Arhipelag" Гойко Божович, коментуючи видання повного зібрання творів Данила Кіша у 10 т. [10].

Що ж власне зумовило появу перекладів Данила Кіша українською мовою та якою саме була їх рецепція у сучасного українського читача? Як уже зазначалось, провідна роль у популяризації Кіша в Україні належить Аллі Татаренко. Знаковим видається те, що саме твір "Енциклопедія мертвих" став для неї першим досвідом художнього перекладу [11]. Зважаючи на значний перекладацький доробок Алли Татаренко, нині ми можемо сміливо стверджувати, що провідна роль у формуванні картини сербської літератури для українського читача належить саме їй.

Про рецепцію сербської літератури в Україні свідчать і рецензії на появу перекладів. Так, після виходу друком "Книги любові і смерті" у грудні 2008 р. у газеті "Дзеркало тижня" від 6 березня 2009 р. опублікована рецензія "Данило Кіш. Книга любові і смерті. Літературна агенція "Піраміда": "Усе своє життя сербський письменник Данило Кіш доводив, що належить передусім до клану Homo Poeticus. Водночас майже уся його творча спадщина – доказ того, чого він так прагнув зректися – приналежності до Homo Politicus. Народжений за кілька років до Другої світової війни в родині єврея та чорногорки, він не міг не обрати глобальні на той час теми сталінського терору, концтаборів, антисемітизму. Найповніша збірка його оповідань "Книга любові і смерті" у перекладі майстра своєї справи Алли Татаренко – тому підтвердження" [4]. Знаходимо й інші відгуки на "Книги любові і смерті", так, блогер Тетяна Пронь пише: "Якщо Ви прагнете легкої, ненапряжної, зі смаком еротики прози, то "Книга любові і смерті" Данила Кіша – не такий випадок. Це не

банальне дитя маскультури, яке можна нашвидкоруч прочитати у метро і так само з легкістю забутися. Бо вона з таких, що змушують мізки постійно бути у напруженні, рефлексувати й аналізувати, повертатися до вже прочитаного і самому робити висновки, які автор не піднесе Вам на тарілочці" [5].

У 2011 р. газета "Українська правда" в розділі "Життя" публікує статтю Ірини Славінської "Найкращі книжки світу, або Що має прочитати кожен". У ній міститься загальний рейтинг творів та індивідуальні топ-списки, складені відомими українськими письменниками і видавцями. Є там і Данило Кіш, його включив до свого рейтингу письменик Анатолій Дністровий. Цікавим видається той факт, що один із найпопулярніших представників сербської літератури Мілорад Павич і його "Хазарський словник" ("Hazarski rečnik") увійшов до іншого – додаткового списку кращих. Двічі зазначений у рейтингу і такий класик сербської літератури, як Меша Селімович з романом "Дервіш та смерть". Перекладач і літературознавець Ірина Славінська зазначає: "Можна припустити, що частина опитаних експертів із названими текстами знайомилися саме в перекладах. Цю думку підтверджують численні уточнення про те, чий саме переклад читати" [Славінська, 7]. Художні переклади виконують дуже важливу функцію, завдяки їм світові літератури комунікують не лише одна з одною, а зі своїми читачами, а якісні переклади сприяють появі нових шанувальників.

Наукова рецепція Данила Кіша в Україні також досить значна. Вищезгадана Алла Татаренко досліджує передусім сербську літературу XX ст., у центрі її уваги – творчість Мілоша Црнянського, Мілорада Павича та Данила Кіша. У 2010 р. А. Татаренко захистила докторську дисертацію на тему "Поетика форми у літературі постмодернізму (досвід сербської літератури)", у тому ж році вийшла друком монографія дослідниці з тією ж назвою, відтак не лише вузьке коло фахівців-славістів, а й широкий загал отримали змогу дізнатись більше про сербську літературу й культуру епохи постмодернізму.

Про зацікавленість і обізнаність читачів із перекладацьким доробком Алли Татаренко свідчать численні інтерв'ю у різнома-

нітних виданнях, здебільшого, інтернет-часописах. Це засвідчує і стаття О. Галети у інтернет-виданні "Критика" під назвою "Антрополог прибуває на місце зустрічі", що вийшла у відповідь на публікацію монографії А. Татаренко. У ній О. Галета пише про важливість монографії і особистості А. Татаренко в річищі сербсько-українських літературно-культурних зв'язків, називаючи її "будівничим мостів чи перевізником на обидва береги: з сербського (а також хорватського та польського) на український та з українського на сербський" [Галета, 3]. Авторка детально аналізує монографію, акцентуючи увагу на знакових для сербського літературного постмодерну постатях – Данила Кіша й Мілорада Павича: "Монографія Алли Татаренко також має неповторну текстуру, у яку вплетено нитки розповідей про окремих авторів та їхні твори <…>. Посеред решти виділяються дві чільні постаті, довкола яких снується розповідь: Даніло Кіш і Мілорад Павич. Попри всі закони постмодерну, розповідь про інших авторів кружляє довкола цих двох, вони переформатовують сербську літературу спочатку від протопостмодернізму до постмодернізму (Кіш), а тоді від постмодернізму до постпостмодернізму (Павич)" [Галета, 3].

У 2013 р. у Києві було захищено дисертацію Марини Гогулі "Проза Данила Кіша: парадигматика і поетика", ще однієї перекладачки Данила Кіша українською мовою. Це, безперечно, свідчить про великий інтерес до творчості письменника.

Таким чином, перекладацька рецепція творчості автора у нерідній літературі – питання об'ємне і багатоаспектне. Нами було здійснено спробу, хоча б частково, окреслити її форми, простежити хронологічні межі та зв'язок української перекладацької рецепції з історією світового визнання автора. Наведені приклади можуть засвідчити, що рецепція не лише сербської літератури загалом, але й творчості Данила Кіша, зокрема, є дуже вагомою проблемою українського літературознавства.

Аналіз перекладацької та наукової рецепції творчості Данила Кіша дає змогу зробити такі висновки: 1. Тексти автора представлені в українських перекладах у досить великому об'ємі; 2. Нау-

кове сприйняття Данила Кіша відобразилось у двох великих наукових роботах – докторській та кандидатській дисертаціях; 3. Поява перекладів спровокувало критичну рецепцію й активність сучасної української блогосфери; 4. Перекладацька рецепція відбувається у річищі загальносвітових тенденцій, що свідчить про органічну єдність українського літературного процесу зі світовим.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Айдачич Д.* Передмова // Сербські фольклор і література в українських перекладах і дослідженнях. 1837–2004: Матеріали до бібліографії / Д. Айдачич. – К. : Нац. бібліотека України ім. В. І. Вернадського, 2005. – С. 12.

2. *Будний В.* Порівняльне літературознавство / В. Будний, М. М. Ільницький. – К. : ВД "Києво-Могилянська академія", 2008.

3. *Галета О.* Антрополог прибуває на місце зустрічі [Електронний ресурс]: Інформаційний портал. – Режим доступу: krytyka.com/ua/articles/antropoloh-prybuvaie-na-mistse-zustrichi. Назва з екрану.

4. Данило Кіш. Книга любові і смерті. Літературна агенція "Піраміда" [Електронний ресурс]: Інформаційний портал. – Режим доступу: gazeta.dt.ua/CULTURE/danilo_kish_kniga_lyubovi_i_smerti_literaturna_agentsiya_piramida.html. Назва з екрану.

5. Данило Кіш: Книга про любов у смерті та смерть у любові [Електронний ресурс]: Інформаційний портал. – Режим доступу: http://sumno.com/2z2

6. *Дюришин Д.* Художественный перевод в межлитературном процессе // Проблемы особых межлитературных общностей / Д. Дюришин. – М. : Прогресс, 1993.

7. *Славінська І.* Найкращі книжки світу, або що має прочитати кожен [Електронний ресурс]: Інформаційний портал. – Режим доступу: life.pravda.com.ua/culture/2011/08/15/83692/. Назва з екрану.

8. Danilo Kiš – Homo poeticus [Електронний ресурс]: Інформаційний портал. – Режим доступу: www.danilokis.org/ua.htm. Назва з екрану.

9. Novi prevodi dela Danila Kiša [Електронний ресурс]: Інформаційний портал. – Режим доступу: www.arhipelag.rs/vesti/novi-prevodi-dela-danila-kisa / Назва з екрану.

10. "Arhipelag" objavljuje dela Danila Kiša u 10 knjiga [Електронний ресурс]: Інформаційний портал. – Режим доступу www.blic.rs/kultura/vesti/arhipelag-objavljuje-dela-danila-kisa-u-10-knjiga/x7jwe5j Назва з екрану.

11. *Савченко Т.* Алла Татаренко: "Побачити волосинку під особливим кутом" [Електронний ресурс]: Інформаційний портал. – Режим доступу litakcent.com/2016/03/16/alla-tatarenko-pobachyty-volosynku-pid-duzhe-osoblyvym-kutom / Назва з екрану.

Надійшла до редколегії 06.10.17